

СЕМАНТИЧНЕ ЗГАСАННЯ МОТИВУВАЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ НЕПОХІДНИХ БАГАТОЗНАЧНИХ НУМЕРАТИВІВ: ДИВЕРГЕНТНО-КОНВЕРГЕНТНИЙ ПІДХІД

SEMANTIC EXTINCTION OF THE MOTIVATING CAPACITY OF NON-DERIVATIVE MULTI-MEANING NUMERALS: DIVERGENT AND CONVERGENT APPROACH

Костриба О.В.,

orcid.org/0000-0003-2551-5046

аспірантка кафедри української мови

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

The actual task of modern word formation is to find out the role of polysemantic non-derivative creative words in the processes of derivation.

Through the prism of the semantic divergent and convergent approach, the word-forming nest with a multi-meaning vertex is contracted as a complex configuration with its inherent divergent structure, the components of which are the word-forming nest of the lexical-semantic variant, the typical and epigrammatic word-forming nests. The status of a complex unit of word formation with the actualization of two or more vertex semes is defined as a divergent word-forming nest. Its interpretation is detailed by the clarification of elementary components of the content of motivational lexical-semantic variants, which made it possible to determine the word-forming nest with the divergence of motivational semes within a single word-forming nest of the lexical-semantic variant as a unit with divergent relations. Nests accompanied by convergent and epigrammatic parts have been installed. At the same time, criteria have been developed and substantiated that determine the semantic belonging of the components of the derivation space to divergent structures, which is due to the lexical heterogeneity of derivatives.

The semantics of ten multi-digit numeratives one, two, three, four, five, one hundred, thousand, million, first, second are analyzed. It is noted that the projective ability of non-derivative vertices within the word-forming nest serves as a prerequisite for establishing the semantic extinction of non-derivative polysemants-numeratives at the level of the derivation activity decline deep into the word-forming nest. This process is mostly accompanied by the inertia of semes motivational derivatives. The result of reconnaissance is the identification of semes within the word-forming nests of lexical-semantic variants, which attest to the final extinction of the word-breeding ability of multi-meaning non-derivative numeratives in denumerative word formation.

Prospects of work include finding out, on the basis of the Ukrainian language, the semantic extinction of polysemantic vertices belonging to other parts of the language of the creative base, except for numerals.

Key words: polysemant, numerative, divergence, convergence, word-forming nest of lexico-semantic variant, typical word-forming nest, epigrammatic word-forming nest, semantic extinction.

Актуальним завданням сучасного словотвору є з'ясування ролі полісемантичних непохідних твірних слів у процесах деривації.

Крізь призму семантичного дивергентно-конвергентного підходу словотвірне гніздо з багатозначною вершиною потрактовано як складну конфігурацію з властивою їй дивергентною структурою, складниками якої є словотвірне гніздо лексико-семантичного варіанта, типове та епіграматичне словотвірні гнізда. Статус комплексної одиниці словотворення з актуалізацією двох чи більше вершинних семем визначається як дивергентне словотвірне гніздо. Його інтерпретацію деталізовано з'ясуванням семного вияву мотивувальних семем, що дало змогу визначити словотвірне гніздо із розходженням мотивувальних сем у межах єдиного словотвірного гнізда лексико-семантичного варіанта як одиницю з дивергентними відношеннями. Встановлено гнізда, що супроводжені конвергентною та епіграматичною частинами. Водночас розроблено та обґрунтовано критерії, які визначають семантичну належність складників дериваційного простору до дивергентних структур, що зумовлено лексичною різноманітністю похідних.

Проаналізовано семантику десяти багатозначних числівників один, два, три, чотири, п'ять, сто, тисяча, мільйон / заст. міліон, перший / розм. первий, другий. Зазначено, що проекційна здатність непохідних вершин у межах словотвірного гнізда слугує передумовою для встановлення семантичного згасання непохідних полісемантів-нумеративів на рівні спадання дериваційної активності вглиб словотвірного гнізда. Цей процес здебільшого супроводжується інертністю семем мотивувальних дериватів. Результатом розвідки є виявлення сем у межах словотвірних гнізд лексико-семантичних варіантів, які засвідчують остаточне згасання словопороджувальної здатності багатозначних непохідних числівників у денумеративному словотворенні.

Перспективи роботи передбачають з'ясування на базі української мови семантичного згасання вершин-полісемантів, що належать до інших частин мови твірної бази, окрім числівників.

Ключові слова: полісемант, нумератив, дивергенція, конвергенція, словотвірне гніздо лексико-семантичного варіанта, типове словотвірне гніздо, епіграматичне словотвірне гніздо, семантичне згасання.

Постановка проблеми. Сучасні дериватологічні дослідження української мови зорієнтовані на вирішення проблем полісемії в процесах моти-

вації. Актуалізація лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) твірних слів у значеннєвих структурах похідних, їхня інертність є вагомим фактором,

який впливає на дериваційну спроможність мотивувальних слів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Полісемантичність у процесах деривації стала предметом наукових розвідок на ґрунті східнослов'янських мов М. В'яткіної [2], В. Грещука [3], Л. Коржик [13], Н. Мірошкіної [14], В. Мусатова [15], О. Петрів [16], І. Самойлової [17], О. Ситникової [18] та інших.

Окрему увагу заслуговують інтерпретації полісемантичних твірних слів як вершин комплексних системоутворювальних одиниць словотворення – словотвірних гнізд (СГ), адже непохідне слово не тільки безпосередньо, а й опосередковано бере участь у формуванні дериватів, що ускладнює встановлення семантичної вивідності похідного слова від вершини СГ. Так, СГ із вершинними багатозначними адвербативами проаналізовано в працях Т. Ястремської [20], а гнізда з багатозначними вершинами-вербативами з урахуванням дивергенції та конвергенції мотивувальної семантики непохідного слова описано в дослідженнях О. Івасюк [4; 5; 6; 7; 8] та ін. Перспективність аналізу мотиваційної здатності вершинного полісеманта вбачаємо в можливості «<...> формально тотожних, але семантично різнобіжних мотиваторів реалізувати неоднакові дериваційні можливості» [12, с. 71] щодо «<...> розходження змістової будови похідних одиниць за певними семантичними нюансами, їхню семантичну нетотожність» [9, с. 4]. Отож в аспекті семантичної дивергенції словотвірне гніздо становить багатомірну конфігурацію, яка акумулює деривати, мотивовані різними ЛСВ полісемантичного твірного із можливими конвергентними та епідигматичними частинами [4, с. 135].

Виокремлення раніше нез'ясованих частин загальної проблеми. Дослідження проектування багатозначного змісту вершин словотвірних гнізд потребує комплексного та систематизованого підходу до інтерпретації ядерної та периферійної твірної бази. В україністиці описано багатозначні непохідні дієслова [11; 12] та адвербативи [20], натомість лінгвістична інтерпретація полісемантичних вершинних нумеративів не була предметом наукових розвідок, що становить новизну роботи.

Постановка завдання. Метою статті є встановити семантичне згасання багатозначних непохідних числівників у денумеративному словотворенні крізь призму понять семантичної дивергенції та конвергенції. Відповідно до мети слід виконати такі завдання: 1) з-поміж шістнадцяти непохідних числівників, які згруповують

деривати за принципом гніздування, ідентифікувати твірні нумеративи із полісемантичною структурою та змоделювати гнізда; 2) визначити дивергентні структури СГ із полісемантичними вершинами-нумеративами та встановити статус гнізд; 3) виявити проєкційну здатність непохідних вершинних числівників, відтак встановити згасання їхньої семантичної спроможності.

Виклад основного матеріалу. Денумеративне словотворення сучасної української мови проаналізовано на ґрунті шістнадцяти СГ, із яких десять вершинних числівників є полісемантичними: а) із дискретним змістом (один – 10 ЛСВ, два – 4 ЛСВ, три – 2 ЛСВ, чотири – 2 ЛСВ, п'ять – 3 ЛСВ, сто – 3 ЛСВ, тисяча – 3 ЛСВ, мільйон / заст. міліон – 2 ЛСВ), б) із дискретно-недискретною семантикою (перший / розм. первий – 12 ЛСВ, другий – 8 ЛСВ).

Багатозначність непохідних твірних нумеративів спричинила до можливості встановити дивергентні структури гнізд, які формують мотивувальні семіми вершин-полісемантів (СГ ЛСВ), конвергентні частини – типові словотвірні гнізда (Т СГ) та епідигматичні частини (Еп СГ) (див. [4; 5; 6; 7; 8]). «Відсутність конвергентної частини може побічно свідчити про тенденцію розпаду багатозначності вершинного слова до омонімії» [8, с. 21], а наявність епідигматичної частини – про втрату цілісності словотвірного гнізда, що «<...> стає сукупністю словотвірних гнізд, верхівками яких є лексико-семантичні варіанти вихідної лексеми-генератива <...>» [19, с. 45–46]. Зазначимо, задля деталізації семантичної «поведінки» вершинних нумеративів у межах ЛСВ, зокрема особливостей згасання складників дивергентної структури, а відтак – семантики непохідних числівників загалом, виявляємо компоненти мотивувального змісту – семіми.

Семантика дериваційного простору кожного гнізда розподіляється між елементами дивергентної структури з врахуванням чітко встановлених критеріїв, які базуються на природі СГ – накопичуванні слів, що безпосередньо та опосередковано виводяться від вершини: 1) багатозначна вершина мотивує деривати-транспозити, які належать до І ступеня словотворення в Т СГ; 2) вершинна семіма мотивує полісеманти із паралельним типом вивідності (похідні семіми є складниками І ступеня деривації одного СГ ЛСВ); 3) семіма непохідного твірного мотивує дериват із паралельним типом вивідності (похідні значення є контитуентами різних СГ ЛСВ та сформовані на І ступені словотворення); 4) непохідні числівники кількома ЛСВ можуть мотивувати одну й ту

ж похідну семему; 5) вершинні числівники здатні мотивувати одне значення, яке належить до різних СГ ЛСВ та / чи Еп СГ; 6) твірні нумеративи можуть бути одним із чинників формування полікорелятивів (див. [16; 13, с. 190]); 7) багатозначні деривати в статусі твірних виявляють властивості, подібні до вершинних твірних, які зазначені в п. 2, 3, 4, 5, 6; 8) полісемантичність складної мотивувальної бази похідних передбачає деталізацію твірної семантики кожного з елементів словосполучення з метою виявлення причин формування похідної семантики; 9) багатозначні деривати з відображеним типом полісемії здебільшого «мігрують» у межах дивергентних частин за твірним словом; 10) наповнення епідигматичної частини характеризується семемами з переносним значенням як результат односторонньої семантичної деривації [10, с. 8–9], ЛСВ із переосмисленням семантики твірного в структурі складних дериватів, відфраземними утвореннями, у яких простежується послаблення семантики мотивувального слова (про деформацію семантики похідних ідіом див. [1, с. 170]). Так, дериваційний простір віднумеративних гнізд із полісемантичними вершинами налічує 1616 похідних: у СГ одін – 415 од., у СГ два – 368 од., у СГ три – 271 од., у СГ чотири – 133 од., у СГ п'ять – 95 од., у СГ сто – 140 од., у СГ тисяча – 46 од., у СГ мільйон / заст. міліон – 21 од., у СГ перший / розм. пєрвий – 108 од., у СГ другий – 19 од.

Застосування дивергентно-конвергентного підходу до інтерпретації словопороджувальної здатності непохідних вершинних полісемантів виражає характер їхнього семантичного входження в значеннєву структуру похідних, що становить передумову для з'ясування семантичного згасання мотивувальної семантики нумеративів.

Семантичне згасання – це семантико-дериваційна інертність раніше реалізованого лексико-семантичного варіанта твірного слова при поетапному «затиханні» його проектування в семантичну структуру дериватів. Поступове «затихання» мотивувальної семемі має два вияви: 1) «затихання» на рівні глибини входження семи в напрямку від вершини СГ; при цьому семантико-словотвірна спроможність дериватів моносемантичних похідних встановлюється за ступенем розташування кінцевої ланки; 2) «затихання» семантико-дериваційної здатності одного чи кількох семем багатозначних похідних слів.

«Затихання» на рівні глибини входження семи в напрямку від вершини СГ.

Дивергентна структура СГ одін. СГ ЛСВ₁: **‘число’, ‘цифра’** (I ст.): ← *одина́дцять* (числ.

кільк. “Назва числа 11 і його цифрового позначення //”); **‘кількість’** (III ст.): ← *однолі́тній* (“1. Те саме, що однорічний – 1. Віком в один рік // Який триває один рік”) → *однолі́ток* (“1. Те саме, що ровесник”) → *однолі́тка* (“1. Жін. рід до одноліток 1”). СГ ЛСВ₂: **‘самотній, одинокий’** (II ст.): ← *одинець* (“1. Те саме, що одинак 1 – 1. Той, хто сам, без інших, відокремився від людей // Той, хто уникає інших людей // Той, хто не спирається на допомогу або підтримку інших”) → *оді́нчик* (“Пестл. до одинець 1”); **‘окремий, одинокий’** (IV ст.): ← *оди́нокий* (“1. Який міститься, розташований і т. ін. окремо, ізольовано від інших, подібних до себе // Який відбувається, протікає, сприймається і т. ін. відірвано, ізольовано”) → *оди́ночний* (“2. Признач. для одного; розрахований на одного”) → *оди́ночник* (“розм. 1. В’язень одиночної камери”) → *оди́ночниця* (“1. Жіночий рід до одиночник”). СГ ЛСВ₄: **‘той самий’** (III ст.): ← *однопле́мінний* (“1. Який належить до одного з ким-небудь племені (у 1–4 знач.), народу (у 1 знач.) // у знач. ім. однопле́мінні, мн. Ті, хто належать до одного з ким-небудь племені, народу”) → *однопле́мінник* (“1. Той, хто належить до одного з ким-небудь племені (у 1–4 знач.), народу (у 1 знач.)”) → *однопле́мінниця* (“1. Жін. рід до однопле́мінник”); **‘однаковий, тотожний’** (IV ст.): ← *одна́кий* (“діал. Однаковий”) → *одна́ковий* (“Який нічим не відрізняється від інших у чому-небудь; такий самий // Який ніяк не змінився; такий, як завжди // Рівний з іншими за розміром, обсягом, кількістю і т. ін.”) → *однакові́сінський* (“розм. Зовсім, абсолютно однаковий”) → *однакові́сінсько* (“розм. Присл. до однакові́сінський // у знач. присл. сл.”). СГ ЛСВ₅: **‘цілісний, неподільний; єдиний’** (II ст.): ← *одностáйнний* (“1. Який виявляє, виражає спільну волю // Злагоджений, дружній”, “2. Єдиний (у 3 знач.), неподільний (у 1, 2 знач.)”, “3. Весь, суцільно однаковий // Те саме, що одноманітний”) → *одностáйність* (“1. Абстр. ім. до одностáйнний”). СГ ЛСВ₆: **‘окремий’** (III ст.): ← *одноосі́бний* (“2. Який здійснює одна особа; індивідуальний (у 3 знач.) // Який здійснює щось індивідуально”) → *одноосі́бник* (“іст. 1. У СРСР – селянин, який не був членом сільськогосподарської артїлі”) → *одноосі́бниця* (“1. Жін. рід до одноосі́бник”). Еп СГ фіксує **послаблення семантики** (III ст.): *одноосі́бник* (“1. іст. У СРСР – селянин, який не був членом сільськогосподарської артїлі”) ↓ *одноосі́бник* (“2. перен., розм. Той, хто робить що-небудь окремо від інших, своїми силами”) → *одноосі́бництво* (“розм. 1. Заняття власним, одноосі́бним господарством”) ↓ *одноосі́бництво* (“2.

перен., розм. Нехтування принципами колективізму; прагнення відмежуватися від колективу”).

Дивергентна структура СГ два. СГ ЛСВ₁: ‘число’, ‘цифра’ (I ст.): ← *дванадцять* (“числ. кільк. Назва числа 12 і його цифрового позначення //”); ‘кількість’ (V ст.): ← *двоє* (“числ. кільк. Збірн. до два // у знач. ім.”) → *двоїти* (“недок., перех. 1. Ділити надвоє; роздвоювати”) → *здвоїти* (“док., перех. 1. Робити подвійним”, “2. Збільшувати вдвоє; подвоювати”) → *здвоєний* (“1. Дієприкм. пас. мин. ч. до здвоїти // *здвоєно, безос. пред.*”, “2. у знач. прикм. Який складається з двох однакових предметів, осіб і т. ін.; подвійний // у знач. прикм. Перешикований у два ряди”, “3. Збільшений удвоє; подвоєний”) → *здвоєність* (“1. Властивість і стан за знач. здвоєний”).
Еп СГ фіксує послаблення семантики (V ст.): *роздвоювати* (“недок. 1. Ділити на дві частини, роз’єднувати надвоє”) ↓ *роздвоювати* (“2. перен. Позбавляти цілісності (почуття, ставлення, погляд); приводити достану внутрішнього розладу”) → *роздвоюватися* (“недок. 1. Ділитися на дві частини, роз’єднуватися надвоє”) ↓ *роздвоюватися* (“2. перен. Втрачати цілісність (почуття, ставлення, погляду); приходити до стану внутрішнього розладу // Розгалужуватися на два боки або надвоє (про дорогу, колію і т. ін.)”).

Дивергентна структура СГ три. СГ ЛСВ₁: ‘число’, ‘цифра’ (I ст.): ← *трильйон* (“Число, що дорівнює тисячі мільярдів”); ‘кількість’ (V ст.): ← *триногий* (“Який має три ноги, три ніжки (про предмети) // Який не має четвертої ноги або ніжки; з поламанною четвертою ногою (ніжкою) (про предмети, тварини)”) → *триножити* (“недок. Сплутувати коневі, корові тощо передні ноги з однією задньою або прив’язувати поводом (налигачем) голову до ноги чи спутаних ніг”) → *розтриножити* (“док. Звільняти від пут (коня, вола і т. ін.)”) → *розтриножувати* (“недок. Звільняти від пут (коня, вола, і т. ін.)”) → *розтриножуватися* (“недок. 1. Звільнятися від пут (про коня, вола і т. ін.”, “2. тільки *недок. пас.* до розтриножувати”).
Еп СГ фіксує послаблення семантики (III ст.): *стриножити* (“док. 1. Спутати передні ноги коня, корови і т. ін., з’єднавши їх з однією задньою ногою, або прив’язати голову до передніх ніг // Обкрутити, обв’язати чим-небудь тіло, ноги; зв’язати”) ↓ *стриножити* (“док. 2. перен. Підкорити своїй волі; приборкати”).

Дивергентна структура СГ чотири. СГ ЛСВ₁: ‘число’, ‘цифра’ (I ст.): ← *чотирнадцять* (“числ. кільк. Назва числа і його цифрового позначення //”); ‘кількість’ (IV ст.): ← *четвертий* (“Числівник порядковий, відповідний до

кількісного числівника чотири”) → *чвѣртъ* (“1. Одна з чотирьох рівних частин, на які ділиться ціле // Четверта частина години (п’ятнадцять хвилин)”) → *чвѣртка* (“1. Пляшка місткістю 0,25 літра (звичайно наповнена горілкою, вином)”, “2. Чверть аркуша (у 1 знач.)”, “3. Старовинна міра об’єму сипких тіл, що дорівнює 8 четверикам (близько 210 л.)”, “4. Старовинна міра земельної площі, що становить 1,5 десятини”, “5. Половина задньої частини м’ясної туші”, “6. Четверта частина цілого; чверть (у 1 знач.) // Четверть фунта // Четверть аршина”) → *чвѣрточка* (“1. Зменш.-пестл. до чвѣртка 1–6”). СГ ЛСВ₂: ‘оцінка’ (III ст.): ← *чѣтвѣрка* (“2. Оцінка успішності в навчанні, бал 4, що в п’ятибальній системі означає *добре*”) → *чѣтвѣрочник* (“розм. Учень, який одержує переважно четвірки (у 2 знач.)”) → *чѣтвѣрочниця* (“розм. Жін. рід до чѣтвѣрочник”).

Дивергентна структура СГ п’ять. СГ ЛСВ₁: ‘число’, ‘цифра’ (I ст.): ← *п’ятсот* (“числ. кільк. Назва числа 500 і його цифрового позначення //”); ‘кількість’ (III ст.): ← *п’ятак* (“розм. 1. Монета або грошова сума у п’ять копійок”) → *п’ятчѣок* (“розм. 1. Пестл. до п’ятак 1”, “3. Те саме, що рийка – 1. Жук, що живиться перев. гноєм, 2. діал. П’ятчѣок у свині”) → *п’ятчѣковий* (“розм. Прикм. до п’ятчѣок”). СГ ЛСВ₂: ‘оцінка’ (I ст.): ← *п’ятка*² (“1. діал. П’ятірка – 2. Шкільна оцінка (у п’ятибальній системі ряду країн означає: відмінно)”). СГ ЛСВ₃: ‘рука’ (I ст.): ← *п’ятірня* I (“розм. Долоня руки з пальцями; кисть руки”).
Еп СГ фіксує послаблення семантики (II ст.): ← *п’ятчѣок* (“розм. 1. Пест. до п’ятак 1”) ↓ *п’ятчѣок* (“2. перен. Невеликий майданчик, обмежений чимсь простір землі”) → *п’ятчѣковий* (“розм. Прикм. до п’ятчѣок”).

Дивергентна структура СГ сто. СГ ЛСВ₁: ‘число’, ‘цифра’ (I ст.): ← *шістсот* (“числ. кільк. Назва числа 600 і його цифрового позначення //”); ‘кількість’ (IV ст.): ← *сотня* (“4. На Україні в XVI–XVIII ст. – адміністративно-територіальна одиниця; складова частина полку”) → *сѣтник* (“2. Те саме, що сотенний 2 – 2. у знач. ім. *сотенний – іст.* Особа, яка очолювала сотню (у 4 знач.)”) → *сѣтникувати* (“недок. 1. Виконувати обов’язки сотника; бути сотником – 2. Те саме, що сотенний 2 – 2. у знач. ім. *сотенний – іст.* Особа, яка очолювала сотню (у 4 знач.)”) → *сѣтникування* (“1. Дія за знач. *сѣтникувати – недок.* Виконувати обов’язки сотника; бути сотником – 2. Те саме, що сотенний 2 – 2. у знач. ім. *сотенний – іст.* Особа, яка очолювала сотню (у 4 знач.)”). СГ ЛСВ₂: ‘багато, невизначена кількість’ (II ст.): ← *стѣбарвний* (“З багатьма барвами; барвистий // Який

має різноманітне забарвлення; різнобарвий”) → *стобарвно* (“Присл. до стобарвний”). **Еп СГ фіксує послаблення семантики** (II ст.): ← *стовідсотковий* (“1. Те саме, що стопроцентний – 1. Який містить сто процентів чого-небудь”) ↓ *стовідсотковий* (“3. перен., розм. Те саме, що справжній – 1. Який є насправді, в дійсності; істинний; дійсний // Не штучний, не підробний // Щирий, невдаваний, 2. Який відповідає певним вимогам, який є досконалістю, взірцем, ідеалом чого-небудь, 3. Надзвичайно-подібний до кого-, чого-небудь, дуже схожий з кимсь-, чимсь-, 4. Яким повинен бути, який відповідає дійсності”).

Дивергентна структура СГ тисяча. Т СГ актуалізує всі семи (I ст.): ← *тисячінка* (“1. Пестл. до тисяча”). **СГ ЛСВ₁: ‘кількість’** (II ст.): ← *тисячоустий* (“поет. Утворений тисячею <...> уст”) → *тисячоусто* (“Присл. до тисячоустий”). **СГ ЛСВ₂: ‘велика кількість’** (II ст.): ← *тисячоустий* (“поет. Утворений <...> дуже великою кількістю уст”) → *тисячоусто* (“Присл. до тисячоустий”); **‘великі гроші, капітал’** (I ст.): ← *тисячник* (“3. заст. Багатий, що володіє тисячним капіталом”). **СГ ЛСВ₃: ‘загін, ополчення’** (II ст.): ← **тисяцький* → *тисяцький* (“1. іст. У Давній Русі – начальник тисячі військового ополчення // Помічник посадника в Новгородській феодальній республіці”, “2. Выборча службова особа селян; сільський старшина (до реформи 1861 р.)”).

Дивергентна структура СГ мільйон / заст. міліон. **СГ ЛСВ₁: ‘кількість’** (II ст.): ← *мільйонний* (“2. Який складається з мільйона (мільйонів) яких-небудь одиниць або оцінюється в мільйон (мільйони) яких-небудь одиниць”) → *мільйонноголосий* (“Утворений мільйоном (мільйонами) або величезною кількістю голосів; із дуже великою кількістю голосів”), *мільйоннолітній* (“Який живе, існує або триває протягом мільйона (мільйонів) років”), *мільйоннотонний* (“1. Який важить мільйон (мільйони) тонн”). **СГ ЛСВ₂: ‘велика кількість’** (I ст.): ← *мільйонник* (“розм. 1. Про підприємство, виробнича потужність якого дорівнює мільйону одиниць продукції, яке виробляє таку кількість одиниць продукції”, “3. Про випуск, тираж і т. ін. чого-небудь кількістю в мільйон”, “4. рідко. Те саме, що мільйонер – 1. Власник багатства, яке оцінюється в мільйон або в мільйони яких-небудь грошових одиниць, 2. Колгосп, який має прибуток в мільйон або в мільйони карбованців”); **‘народні маси’** (I ст.): ← *мільйонник* (“2. Про місто з населенням понад мільйон жителів”); **‘багатство, капітал’** (II ст.): ← *мільйонщик* (“розм. 1. Те саме, що мільйонер – 2. Колгосп, який має прибуток в мільйон

або в мільйони карбованців”) → *мільйонниця* (“1. Жін. рід до мільйонщик – 2. Колгосп, який має прибуток в мільйон або в мільйони карбованців”). **Еп СГ послаблення семантики** (II ст.): *мільйоннотонний* (“1. Який важить мільйон (мільйони) тонн”) ↓ *мільйоннотонний* (“2. перен. Дуже важкий (у 1 знач.)”).

Дивергентна структура СГ перший / розм. первий. **Т СГ актуалізує всі семи** (I ст.): ← *першенький* (“1. Пестл. до перший // у знач. ім. першенький. Перший синок”), у семантичну структуру якого входять усі дванадцять ЛСВ твірного повною мірою на основі транспозиційної деривації. **СГ ЛСВ₁: ‘сталий порядок’** (III ст.): ← *первак* (“1. Перша, старша дитина”) → *первачка* (“розм. Перша дочка”) → *первачечка* (“Пестл. до первачка”). **СГ ЛСВ₂: ‘початковий перед наступним’** (III ст.): ← *перше* (“3. Раніше від кого-, чого-небудь; перед ким-, чим-небудь”) → *найперше* (“присл. У першу чергу, перед усім іншим”) → *найперш* (“присл. У першу чергу, перед усім іншим”). **СГ ЛСВ₃: ‘передовий щодо інших’** (I ст.): ← *первонароджений* (“Який народився першим, раніше за всіх дітей”). **СГ ЛСВ₄: ‘не існував, не було раніше’** (III ст.): ← *первина* (“Щось нове, перше // у знач. присудк. сл., також інф., перев. із запереч. Вперше, в перший раз”) → *первінний* (“1. Який становить перший, найпростіший етап чого-небудь // Від якого або з якого починається що-небудь; початковий”, “2. Який існує, з’являється раніше чого-небудь // Найдавніший з ряду однорідних істот або предметів”, “3. Який є першою, початковою ланкою якоїсь структури, організації; низовий”) → *первінність* (“1. Властивість за значенням первинний”); **‘початковий; не пережитий раніше’** (II ст.): ← *первозданний* (“1. Який існує, створений раніше за все наступне”, “2. Який був з самого початку, не змінений; чистий, незайманий”) → *первозданність* (“1. Якість за знач. первозданний”); **‘ранній у сезоні’** (II ст.): ← *первак* (“3. Наливка, квас і т. ін. першого настою”, “4. Перший рій // перший сніп і т. ін.”) → *первачок* (“1. Пестл. до первак”). **СГ ЛСВ₅: ‘рання, нижча форма’** (I ст.): ← *перво́сти* (“1. Перший сон”). **СГ ЛСВ₆: ‘найкращий’** (III ст.): ← *першенство* (“1. рідко. Те саме, що першість – 1. Перше місце в якому-небудь змаганні // Змагання за перше місце в якому-небудь виді спорту, 2. Наявність кращих рис, якостей переваг, які ставлять кого-, що-небудь на перше місце, 3. Становище того, хто зробив що-небудь першим, хто почав щось раніше від всіх”) → *першенствувати* (“недок., рідко. Мати першість, першенство”) → *першенствування* (“рідко. Стан за

значенням першенствувати”); **‘вагомий; головний’** (II ст.): ← *першочерговий* (“Який має бути виконаний, здійснений у першу чергу, перед усім іншим; невідкладний // у спол. з сл. вага, важливість і т. ін.”) → *першочерговість* (“Абстр. ім. до першочерговий”), *першочергово* (“Присл. до першочерговий”).

СГ ЛСВ₁₀: ‘минулий’ (II ст.): ← *первобутний* (“1. рідко. Те саме, що первісний 2 – 2. Який існував спочатку і був замінений чим-небудь”) → *первобутність* (“1. Абстр. ім. до первобутний”). **Еп СГ послаблення семантики** на II ступені: ← *первісток* (“1. Перша дитина”) ↓ *первісток* (“2. перен. Те, що з’явилося, створене або робиться першим, раніше за все наступне”) → *первісточок* (“1. Пестл. до первісток”).

Дивергентна структура СГ другий.

СГ ЛСВ₁: ‘сталий порядок’ (II ст.): ← *другокласник* (“Учень другого класу”) → *другокласниця* (“Жін. рід до другокласник”); **‘циклічний порядок’**: на I ступені: *удруге* (“У другий раз”). **СГ ЛСВ₂: ‘неякісний; відмінний’** (II ст.): ← *другосортний* (“1. Другого сорту, невисокої якості”) → *другосортність* (“1. Абстр. ім. до другосортний – 1. Другого сорту, невисокої якості”); **‘невагомий’** (II ст.): ← *другорядний* (“Не головний за значенням, не основний, менш істотний // Посередній щодо своїх якостей”) → *другорядність* (“Абстр. ім. до другорядний”). **СГ ЛСВ₃: ‘порядковий зв’язок’** (I ст.): *по-друге* (“Уживається як вставне слово при переліку на позначення другого пункту”). **Еп СГ фіксує послаблення семантики** на II ступені: ← *другосортний* (“1. Другого сорту, невисокої якості”) ↓ *другосортний* (“2. перен. Посередній, не найкращий”) → *другосортність* (“1. Абстр. ім. до другосортний – 2. перен. Посередній, не найкращий”).

«Затихання» семантико-дериваційної здатності одного чи кількох семем багатозначних похідних слів.

Інертність ЛСВ похідних слів здебільшого супроводжує процес «затихання» мотивувальних семем вершини словотвірного гнізда. Наприклад, багатозначне похідне слово *одномільйонний* експлікує семантичне «затихання» семи ‘кількість’ (СГ ЛСВ₁ один) на I ступені через інертність семантичного континууму, представленого двома ЛСВ: “1. Те саме, що мільйонний 1”, “2. Який складається з одного мільйона або оцінюється в один мільйон яких-небудь одиниць” → 2 Ø.

Полісемантичні деривати денумеративних словотвірних гнізд становлять 550 одиниць, які розподілені в гніздах так: СГ один (166 од.: двозначні – 114 од., тризначні – 19 од., чотиризначні –

24 од., п’ятизначні – 5 од., шестизначні – 3 од., дев’ятизначні – 1 од.); СГ два (108 од.: двозначні – 67 од., тризначні – 23 од., чотиризначні – 14 од., п’ятизначні – 1 од., шестизначні – 3 од.); СГ три (76 од.: двозначні – 55 од., тризначні – 16 од., чотиризначні – 1 од., п’ятизначні – 2 од., шестизначні – 2 од.); СГ чотири (26 од.: двозначні – 16 од., тризначні – 6 од., чотиризначні – 1 од., п’ятизначні – 1 од., шестизначні – 1 од., семизначні – 1 од.); СГ п’ять (35 од.: двозначні – 21 од., тризначні – 7 од., чотиризначні – 4 од., п’ятизначні – 2 од., шестизначні – 1 од.); СГ сто (53 од.: двозначні – 29 од., тризначні – 17 од., чотиризначні – 2 од., п’ятизначні – 1 од., шестизначні – 4 од.); СГ тисяча (28 од.: двозначні – 20 од., тризначні – 7 од., чотиризначні – 1 од.); СГ мільйон / заст. міліон (17 од.: двозначні – 15 од., тризначні – 1 од., п’ятизначні – 1 од.); СГ перший / первий (37 од.: двозначні – 18 од., тризначні – 12 од., чотиризначні – 4 од., п’ятизначні – 2 од., дванадцятизначні – 1 од.); СГ другий (4 од.: двозначні – 4 од.).

Загалом інертними виявилися 1076 похідних семем: у СГ один неактуалізовані 305 ЛСВ (СГ ЛСВ₁: ‘кількість’ – 159 семем; СГ ЛСВ₂: ‘самотній, одинокий’ – 4 семем, ‘окремий, одинокий’ – 25 семем; СГ ЛСВ₃: ‘той самий’ – 36 семем, ‘однаковий, тотожний’ – 10 семем; СГ ЛСВ₅: ‘цілісний, неподільний; єдиний’ – 31 семема; СГ ЛСВ₆: ‘окремий’ – 10 семем; Еп СГ – 30 семем); у СГ два неактуалізовані 202 ЛСВ (СГ ЛСВ₁: ‘кількість’ – 188 семем; Еп СГ – 14 семем); у СГ три неактуалізовані 150 ЛСВ (СГ ЛСВ₁: ‘кількість’ – 148 семем, Еп СГ – 2 семем); у СГ чотири неактуалізовані 62 ЛСВ (СГ ЛСВ₁: ‘кількість’ – 62 семем); у СГ п’ять неактуалізовані 78 ЛСВ (СГ ЛСВ₁: ‘кількість’ – 74 семем; СГ ЛСВ₂: ‘оцінка’ – 2 семем; Еп СГ – 2 семем); у СГ сто неактуалізовані 123 ЛСВ (СГ ЛСВ₁: ‘кількість’ – 104 семем; СГ ЛСВ₂: ‘багато, невизначена кількість’ – 8 семем; Еп СГ – 11 семем); у СГ тисяча неактуалізовані 62 ЛСВ (Т СГ – 6 семем; СГ ЛСВ₁: ‘кількість’ – 51 семема; СГ ЛСВ₂: ‘велика кількість’ – 1 семема, ‘великі гроші, капітал’ – 1 семема; СГ ЛСВ₃: ‘загін, ополчення’ – 3 семем); у СГ мільйон / заст. міліон неактуалізовані 33 ЛСВ (СГ ЛСВ₁: ‘кількість’ – 18 семем; СГ ЛСВ₂: ‘велика кількість’ – 5 семем, ‘народні маси’ – 1 семема, ‘багатство, капітал’ – семем; Еп СГ – 1 семема); у СГ перший / розм. первий неактуалізовані 56 ЛСВ (Т СГ: 1 семема; СГ ЛСВ₁: ‘сталий порядок’ – 9 семем; СГ ЛСВ₂: ‘початковий перед наступним’ – 2 семем; СГ ЛСВ₃: ‘передовий щодо інших’ – 2 семем; СГ ЛСВ₄: ‘не існував, не було раніше’ – 10 семем,

‘початковий; не пережитий раніше’ – 6 семем, ‘ранній у сезоні’ – 4 семем; СГ ЛСВ₈: ‘найкращий’ – 10 семем, ‘вагомий; головний’ – 4 семем; СГ ЛСВ₁₀: ‘минулий’ – 3 семем; Еп СГ – 5 семем); у СГ другий неактуалізовані 5 ЛСВ (СГ ЛСВ₁: ‘сталий порядок’ – 1 семема; СГ ЛСВ₂: ‘неякісний; відмінний’ – 3 семем; Еп СГ – 1 семема).

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Таким чином, статус дивергентних словотвірних гнізд мають гнізда з вершинами одні (СГ ЛСВ₁, СГ ЛСВ₂, СГ ЛСВ₄, СГ ЛСВ₅, СГ ЛСВ₆, Еп СГ), чотири (СГ ЛСВ₁, СГ ЛСВ₂), п’ять (СГ ЛСВ₁, СГ ЛСВ₂, СГ ЛСВ₃, Еп СГ), сто (СГ ЛСВ₁, СГ ЛСВ₂, Еп СГ), тисяча (Т СГ, СГ ЛСВ₁, СГ ЛСВ₂, СГ ЛСВ₃), мільйон / заст. міліон (СГ ЛСВ₁, СГ ЛСВ₂, Еп СГ), перший / розм. первий (Т СГ, СГ ЛСВ₁, СГ ЛСВ₂, СГ ЛСВ₃, СГ ЛСВ₄, СГ ЛСВ₅, СГ ЛСВ₈, СГ ЛСВ₁₀, Еп СГ), другий (СГ ЛСВ₁, СГ ЛСВ₂, СГ ЛСВ₅, Еп СГ). Словотвірні гнізда два та три характеризуються розходженням мотивувальних сем у межах семемі ЛСВ1, характеризуються епідигматичною частиною та одержують статус словотвірних гнізд із дивергентними відношеннями.

Семантичне згасання мотивувальної спроможності кожного з вершинних полісемантів мають такий вигляд: СГ одні остаточно згасає на IV ступені (СГ ЛСВ₂ ‘окремиї, одинокий’), СГ два – на V ступені (СГ ЛСВ₁ ‘кількість’), СГ три – на V ступені (СГ ЛСВ₁ ‘кількість’), СГ чотири – на IV ступені (СГ ЛСВ₁ ‘кількість’), СГ п’ять – на III ступені (СГ ЛСВ₁ ‘кількість’), СГ сто – на IV ступені (СГ ЛСВ₁ ‘кількість’), СГ тисяча – на II ступені (СГ ЛСВ₁ ‘кількість’, СГ ЛСВ₂ ‘велика кількість’, СГ ЛСВ₃ ‘загін, ополчення’), СГ мільйон / заст. міліон – на II ступені (СГ ЛСВ₁ ‘кількість’, СГ ЛСВ₂ ‘багатство, капітал’, Еп СГ), СГ перший / розм. первий – на III ступені (СГ ЛСВ₁ ‘сталий порядок’, СГ ЛСВ₂ ‘початковий перед наступним’, СГ ЛСВ₄ ‘не існував, не було раніше’, СГ ЛСВ₈ ‘найкращий’), СГ другий – на II ступені (СГ ЛСВ₁ ‘сталий порядок’, СГ ЛСВ₂ ‘неякісний; відмінний’, ‘невагомий’, Еп СГ).

Перспективи дослідження полягають у планомірному встановленні згасання мотивувальної здатності полісемантичних непохідних твірних, що належать до інших лексико-граматичних класів слів, на ґрунті дивергентних структур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии : монография. Москва, 1957. URL: https://www.academia.edu/31240560/Ахманова_О_С_Очерки_по_общей_и_русской_лексикологии (дата обращения: 28.11.2021).
2. Вяткина М.В. Полисемия словообразовательной формы (на материале русских говоров) : 10.02.01 : автореф. дис ... канд. филол. наук. Кемерово, 2004.
3. Грещук В.В. Словотвір і полісемія. *Студії з українського мовознавства*. Івано-Франківськ, 2009. С. 58–68.
4. Ивасюк О.В. Дивергентные процессы в словообразовательном гнезде глагола физического восприятия озязать. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. 2019. Вип. 8. Ч. 1. С. 135–144. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/tppsf_2019_8%281%29_25.pdf (дата обращения: 15.11.2022).
5. Ивасюк О.В. Деривационное пространство полисемичной лексемы (на материале глаголов восприятия в русском языке): дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Харьков, 2020. 293 с.
6. Ивасюк О.В. Дивергентное словообразовательное гнездо как объект исследования функциональной дериватологии. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2013. Вип. 18. С. 32–34.
7. Ивасюк О.В. Дивергентные тенденции в словообразовательном гнезде русского глагола физического восприятия нюхать. 2019. URL: http://www.kamts1.kpi.ua/sites/default/files/files/ivasuk_dyvergentnye_tendetsyi.pdf (дата обращения: 18.11.2022).
8. Ивасюк О.В. Структурирование словообразовательного гнезда многозначного слова. *Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г.С. Сковороды*. 2016. № 3 (58). С. 21–24. URL: [https://zenodo.org/record/165208/files/%D0%A0%D0%A4_58_%D0%B2_%D0%9F%D0%95%D0%A7%D0%90%D0%A2%D0%AC%20\(1\)-019-022.pdf](https://zenodo.org/record/165208/files/%D0%A0%D0%A4_58_%D0%B2_%D0%9F%D0%95%D0%A7%D0%90%D0%A2%D0%AC%20(1)-019-022.pdf) (дата обращения: 28.11.2021).
9. Карпіловська Є.А., Кочерга О.Д., Мейнарович Є.В. Семантична дивергенція українських термінотворчих моделей у природничих науках. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2006. № 559. С. 3–6.
10. Козинец С.Б. Формирование переносных значений в отглагольных словообразовательных гнездах (лексико-семантическое поле «деятельности») : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Саратов, 2000. 23 с. URL: <https://cheloveknauka.com/v/38855/a/?#?page=1> (дата обращения: 09.06.2022).
11. Колібаба Л.М. Асиметрія словотвірних співвідношень багатозначних дієслів та іменникових девербативів : монографія. Київ : Інститут української мови. 2005. 349 с.

12. Колібаба Л.М. Явище дивергенції у сфері віддієслівного словотвору сучасної української мови. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*, 2007. Т. 20 (59), № 1. С. 68–72.
13. Коржик Л.І. Структурно-семантична типологія відприкметникових словотвірних ланцюжків у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10. 02. 02. Івано-Франківськ, 1999. 24 с.
14. Мирошкина Н.О. проблеме типов полисемии в современном словообразовании. *Университетские чтения – 2016. Материалы научно-методических чтений ПГЛУ*. Пятигорск: ПГЛУ. 2016. С. 186–192.
15. Мусатов В.Н. Словообразовательная полисемия отглагольных существительных с нулевым суффиксом, совмещающих значения лексических и синтаксических дериватов. *Ученые записки*. 2010. С. 150–158. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/slovoobrazovatel'naya-polisemiya-otglagolnyh-suschestvitelnyh-s-nulevym-suffiksom-sovmeschayuschih-znacheniya-leksicheskikh-i> (дата обращения: 28.11.2021).
16. Петрів О.І. Словотворча спроможність дієслів на позначення внутрішнього стану істоти в сучасній українській мові: дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ, 2019. 302 с.
17. Самойлова І.А. Деякі підходи до інтерпретації дериваційних відношень між значеннями полісемічного слова. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. 2010. Вип. 12. С. 169–174. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LIN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=kdsm_2010_12_31 (дата звернення: 18.11.2022).
18. Ситникова О.В. Словотвірне гніздо з вершиною «єсть» у російській мові: становлення і сучасний стан : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Дніпропетровськ, 2004. 24 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&image_file_name=DOC/2004/04sovsss.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (дата звернення: 07.10.2022).
19. Царьова І.В. Сучасний український юридичний текст: лексико-дериваційна структура : монографія. Дніпро : ЛІРА, 2020. 446 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/jspui/bitstream/123456789/5153/1/Монографія%20Царьова.pdf> (дата звернення: 28.11.2021).
20. Ястремська Т.О. Семантична опозиція «верх – них»: прислівники в говорах української мови (епідигматичний аспект). *Gwary Dzdiś*. 2018.Vol. 10. S. 59–78. URL: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/gd/article/view/21735/20840> (дата звернення: 28.11.2021).

UDC 378.016:81' 42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.25.1.5>

**MULTIMODAL TEXT:
THE ESSENCE, PRACTICAL VALUE AND DIDACTIC POTENTIAL**

**МУЛЬТИМОДАЛЬНИЙ ТЕКСТ:
СУТЬ, ПРАКТИЧНА ЦІННІСТЬ І ДИДАКТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ**

Leshchenko T.O.,

orcid.org/0000-0003-4682-3734

PhD in Philology, Associate Professor,

Head of the Department of Ukrainian Studies and Humanitarian Training

Poltava State Medical University

Zhovnir M.M.,

orcid.org/0000-0001-8498-9802

PhD in Philology,

Lecture at the Department of Ukrainian Studies and Humanitarian Training

Poltava State Medical University

The paper focuses on the multimodal text as a linguistic and visual phenomenon and a didactic tool. Multimodality is considered as one of the ways of organizing the semiotic system for creating meanings and transmitting information. Didactic multimodal text was defined as a polyfunctional verbal-semiotic formation with a didactic features and goals. The expediency of using the term multimodal text is motivated by the fact that it corresponds to the Ukrainian tradition, accurately and transparently explains the specifics of non-homogeneous linguovisual complexes and can be associated with minimal losses as a modality zone. The main features of didactic multimodal texts were identified and described. The main purpose of the educational multimodal text was outlined. In addition, the rapid growth of the influence of the processes of